

ОЛЕКСАНДРА СТАСЮК

КОНТРОЛЬ ЗА ВИГОТОВЛЕННЯМ ТА ПОШИРЕННЯМ ПІДПІЛЬНИХ ДРУКІВ У СИСТЕМІ ВИДАВНИЧО-ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ СТРУКТУР ОУН (1944–1953)

У системі видавничих структур ОУН важливого значення надавали контролю за виготовленням, зберіганням та поширенням підпільних друків. Це зумовлювалося, з одного боку, потребами конспірації, оскільки виконувати організаційні завдання в умовах підпілля можна було, тільки суворо дотримуючись її законів, а з іншого — непрофесійністю багатьох працівників редакційно-видавничих відділів та друкарень, серед яких фахові редактори, журналісти, коректори чи друкарі траплялися вкрай рідко. Контроль здійснювали на всіх організаційних рівнях стосовно різних ланок процесу: ідейно-політичної, технічної, редакторської, організаційної та фінансової. Це відображено в численних наказах, інструкціях, розпорядженнях, вказівках, звітах, які регламентували роботу видавничого сектору та скеровували її у максимально ефективне русло. Із цього погляду особливо цікавим є повоєнний період, коли вимушена конкуренція з радянськими агітаційними виданнями та поширення пропагандивних акцій на інші країни Центрально-Східної Європи змушували повстанців постійно дбати про підвищення ідейно-політичного та інтелектуального рівня літератури, розширювати її тематичний спектр, збільшувати кількість.

Насамперед, керівникам ОУН ішлося про організацію на місцях достатньої кількості підпільних друкарень та забезпечення їх тривалого і функціонування, адже потреби підпілля в націоналістичній літературі можна було задовольнити, лише маючи потужну технічну базу. Тож, у листопаді 1944 р. під час Першої пленарної наради Проводу ОУН СД було ухвалено низку важливих постанов щодо роботи друкарень, це дало змогу краще їх законспірувати, а також полегшило централізоване керування ними. Відповідно до затверджених інструкцій, друкарні були від'єднані від осередків

‘Еней’, співробітник Калуської окружної референтури пропаганди, та ‘Олена’, друкарка Болехівського районного проводу. Кінець 1940-х рр.

пропаганди і почали функціювати автономно, тобто було створено окрему технічну ланку, яка діяла одночасно із пропагандистською. Це не означало, що зникав зв'язок між ними, — ішлося тільки про кращу конспірацію друкарень. Відтепер знати про наявність друкарні в терені могло лише дуже обмежене коло осіб, до яких належали передусім її керівник, технічні працівники та охоронці. Навіть провідник терену, який курував роботу друкарні і регулярно отримував звіти про її діяльність, не завжди знав, де саме вона розташована. Від 1944 р. всі друкарські осередки в ОУН і УПА прийнято називати технічними звенами (ТХЗ), імовірно, тоді ж для конспірації у наказах і звітах їх почали кодувати цифрами, наприклад «19-XXII, 123/45».

1944 р. керівником друкарень референтури Проводу було призначено Мирослава Мартина — 'Євгена' ('Уласа', 'Ігоря'). Саме він займався технічним облаштуванням друкарень («Прага», «Самара», «Вінниця», «Полтава»), що входили до складу видавничого осередку «Зелений гай» на Львівщині. Посада керівника друкарських технічних звен існувала також на рівні області (після реорганізації адміністративної структури — на рівні краю). Він повинен був дбати про роботу достатньої кількості ТХЗ на підпорядкованій території, забезпечувати їх надійно законспірованими приміщеннями або криївками, а також добирати технічних працівників, які б, окрім друкарської справи, знали на конспірації та вміли зберігати таємницю¹. Якщо в області існували 3—5 друкарень, керівник друкарських технічних звен міг мати заступника. Щомісяця 13 числа він повинен був звітувати про виконану роботу, а саме: про кількість ТХЗ в області (тих, які працювали і тих, які не працювали); про їхню придатність до використання та потужність; про загальну кількість видрукованої літератури і кожним звеном окремо; про те, кому надіслано видруковану продукцію, і в якій кількості тощо.

Кожне технічне звено мало свого керівника, який безпосередньо відповідав за друк літератури, за її зберігання та відправлення за призначенням. Керівники друкарських звен нарівні з референтами пропаганди й тереновими провідниками відповідали

¹ Обов'язки керівника друкарських технічних звен. — 18. XI. 1944р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі — ЦДАВО) України. — Ф. 3833. — Оп. 1 — Спр. 144. — Арк. 7.

за стан ТХЗ, наявність друкарської техніки, паперу, матриць, фарби, кальки тощо². Обласні (пізніше — крайові) керівники друкарень підпорядковувалися крайовим провідникам (провідникам земель) та пропагандистам, окружні (надрайонні) — обласним (окружним), повітові (районні) — окружним (надрайонним). На рівні куштів та станиць створення друкарень не передбачалося. Зрештою, навіть на рівні повіту через брак фахівців здійснити це було майже неможливо, — відомо про існування тільки семи друкарень такого рівня (друкарня ОП /осередку пропаганди/ Глинянського повіту, друкарня ОП Городоцького району, невідомий повітовий осередок, у якому видавали гумористичний журнал «Оса» та ін.).

Кількість працівників друкарського осередку була зведена до мінімуму: їх тепер добирали так, щоб техкерівник виконував одночасно роботу технічного працівника та коректора, звичайно, якщо він був компетентним у цій справі. Дівчата-підпільниці, окрім роботи на циклостилї чи друкарській машинці, виконували функції кухарок та — за необхідності — медперсоналу. На час роботи над особливо важливим завданням криївку-друкарню законсервовували на кілька тижнів або й місяців. Зокрема, виготовляючи перший номер журналу «Літопис УПА» (1947), підпільниці Ярослава Левкович — 'Оля' та Євгенія Чорній — 'Катерина' понад три місяці не виходили з криївки біля с. Нова Скварява на Жовківщині. Упродовж грудня 1947 — березня 1948 рр. вони виготовили до 30 примірників журналу обсягом 48 с.³ Готову літературу техпрацівники негайно відправляли на спеціальний пункт доставки, звідки її уже розвозили кур'єри⁴. Пункт доставки, згідно з новими вказівками, не міг розташовуватися в тому ж селі, що й друкарня. Його влаштовували переважно в сусідньому населеному пункті або в лісовій криївці. Досить часто там зберігали також резервні друкарські засоби, папір, поліграфічні фарби, тобто він виконував ще й функції складського приміщення.

² Інструкція у справі пропагандивної роботи. — 1. 08. 1944р. // ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 144. — Арк. 4.

³ Бойко В. Матеріали виставки «Україна в боротьбі: «Ідея і чин» — як джерело до історії видавничої справи на Жовківщині 1947-1951 рр.» // Наукові записки. Львівський історичний музей. — Львів, 1997. — Вип. VI. — Ч. 2. — С. 75–76.

⁴ Там само.

Тоді ж, восени 1944 р., щоб унеможливити виготовлення непідконтрольних організації друків (імовірно, це було пов'язано із появою відозв Народної визвольної-революційної організації), вирішило посилити контроль за використанням паперу. Керівники друкарських технічних звен повинні були у звітах вказувати, скільки і якого за якістю паперу вони мають (газетний, циклостильовий, пелюрка тонка, пелюрка товста, обгортковий тощо), скільки всього паперу було використано упродовж звітної періоду, скільки пішло на виготовлення конкретного видання, скільки було зіпсовано тощо. Облікові підлягали також зразки шрифтів (наприклад: «а» /петіт/ — 5 кг, «А» /петіт/ — 4 кг, «а» /гармонт/ — 3 кг, «А» /гармонт/ — 31,2 кг), колір фарби та кількість черенок або матриць⁵.

Чимало зусиль було спрямовано на те, щоби забезпечити безперебійну роботу друкарень цілоріч. Восени керівникам ТХЗ і провідникам наказували оснастити їх усім необхідним для роботи взимку. Зокрема, референт пропаганди Львівського краю Радіон Жабко — 'Юг' розпорядженням від 1 листопада 1944 р. наказав «якнайстаранніше, при повному збереженні засад конспірації (ночами, при варті)»⁶ підготувати криївки для пропагандистських осередків та належних їм друкарень, якщо таких немає або вони ненадійні, а також подбати про забезпечення їх «всякими технічними засобами пропаганди: папером, фарбою (друкарською і циклостильовою), шрифтами, калькою, матриці і др. матеріали»⁷, — оскільки взимку проведення таких робіт, транспортування техніки чи взагалі будь-які переміщення будуть утруднені. Повстанцям, які брали участь у будівництві криївки для друкарні, було наказано зимувати у цій же криївці як охоронцям. У розпорядженні йшлося також про виготовлення надійних складських приміщень для зберігання паперу, готової продукції та друкарської техніки, які мали відповідати вимогам конспірації та захищати від усякої негоди.

Незважаючи на низку планових заходів, організації не вдалося вберегти технічної ланки від втрат. Упродовж 1944—1946 рр., застосовуючи в боротьбі з підпіллям регулярні частини Червоної

армії, спецзагони НКВД, мережу інформаторів серед цивільного населення, підкупи та провокації, радянські каральні органи ліквідували майже всі великі друкарні крайового й окружного рівнів. Підпільники були змушені шукати нових шляхів друку та поширення літератури. Щоб посилити конспірацію, було вирішено відмовитися від потужних друкарень та від практики зосереджувати кілька ТХЗ на невеликій території; після цього літературу виготовляли здебільшого на рівні округ та надрайонів у невеликих друкарнях. Основними технічними засобами стали циклостилі та друкарські машинки. Останні мали бути на озброєнні в кожного районного пропагандиста, оскільки «при добре організованій роботі одна машина до писання може забезпечити (в мінімальній кількості) потреби району в листівках, закликах тощо»⁸. Ситуацію в районі, де пропагандист не мав навіть друкарської машинки, наказано вважати незадовільною та негайно виправляти.

На рівні надрайонів інструкції рекомендували використовувати простоті та легкі друкарські машини-«гутенбергівка»: «Розпочати якнайширше вкоріювати в терен гутенбергівки: вчитися їх робити і на них працювати. Це в наших умовах найкраща друкарська техніка: мала, легка до переносування, мінімальна обслуга 2 чол., в крайньому випадку й один, потрібна така кількість шрифту (черенок), яку завжди в наших умовах ще можна дістати, можна

Петро Федун — 'Полтава',
керівник ГОСП ОУН

⁵ Бойко В. Матеріали виставки «Україна в боротьбі: «Ідея і чин»... — С. 75–76.

⁶ Керівним осередкам до виконання. — 1944. — 1 лист. // ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 62. — Арк. 17.

⁷ Там само.

⁸ Короткі вказівки щодо пропагандивної роботи на найближчий час. — 1947. — Квіт. // Галузевий державний архів Служби безпеки (далі — ГДА СБ) України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 236.

перебивати на будь-якому папері»⁹. Було опрацьовано та видруковано інструкцію для роботи на цих машинах.

Керівники організації розуміли, що за нових обставин саме конспіраційні заходи забезпечують тривалу роботу друкарні, тому майже в усіх пропагандистських вказівках надавали їм максимальної уваги. У «Вказівках №1 щодо пропагандистської роботи на 1949 рік» керівникам технічних звен уже вкотре наказували перевірити, наскільки техзвена розконспіровані і, якщо є потреба, перемістити їх у нові криївки; заготовляючи папір, діяти обачно, щоб не натрапити на більшовицьку агентуру; однак у жодному разі не припиняти роботу через страх перед розконспірацією: заготовляти шрифти, гутенбергівки, папір та інші поліграфічні матеріали навіть тоді, коли терен ними забезпечений, одночасно вишколювати друкарів, складачів-верстальників та інший техперсонал¹⁰.

Після 1947 р. пропагандистські інструкції дедалі частіше закликають ощадливо використовувати майно друкарських осередків, економити папір, фарбу тощо. Щоби зменшити витрати паперу, видавцям радили використовувати дрібні шрифти, не залишати великих відступів між розділами статті чи окремими публікаціями, а вимушені пробіли заповнювати уривками з програмних видань ОУН, малюнками, карикатурами, цитатами та віршами¹¹. Використані кліше наказували передавати по зв'язках у сусідні райони, а якщо є така можливість — то різьбити відразу кілька кліше.

За відсутності будь-якої техніки в терені слід було використовувати паперограф або переписувати літературу від руки, залучаючи до цього процесу якнайбільшу кількість підпільників. Примітивною друкарською технікою мали бути забезпечені також криївки, у яких зимували повстанці. Отже, діяльність друкарень була продубльована численною мережею пунктів передруку літератури, які діяли при кожному пропагандивному, політичному чи організаційному осередку та у криївках-зимівниках. У результаті, попри зменшення кількості друкарень (у середньому з 29 у

1943—1946 рр. до 18 у 1947—1953 рр.), обсяг друкованої літератури щороку збільшувався і незабаром сягнув 150—180 найменувань на рік, а впродовж 1947—1949 рр. піднявся до максимального рівня — понад 200 найменувань, які роздруковували тисячними накладами. Цього разу розроблена підпільям схема видавничої роботи виявилася надзвичайно ефективною: вона залишалася незмінною до кінця діяльності ОУН в Україні.

Контроль за роботою ТХЗ передбачав також визначення змісту й обсягу друкованих матеріалів, їхньої пріоритетності, термінів виконання робіт тощо. Зразки пропагандивної літератури виготовляли члени Головного осередку пропаганди (ГОСП) та провідні публіцисти ОУН, що зазвичай посідали найвищі керівні посади в Організації та УПА. Вони ж редагували й затверджували до друку статті, поезії, тексти листівок, надіслані від низових ОП. Редагування мало на меті ідейно-політичну непомильність, грамотність і стилістичну досконалість тексту. Упродовж 1943—1950-х рр. останнє слово у затвердженні до друку періодичних видань Проводу та УГВР, а також усіх ідеологічних статей належало ген. Роману Шухевичу. Ці матеріали через особливо надійні зв'язки надсилали до конспіративної квартири Головного командира УПА і лише після цього відправляли до друкарень. Серед архівних документів збереглися зразки матеріалів, які відредагували Головний командир УПА Р. Шухевич, керівник ГОСП Петро Федун, останній Головний командир УПА Василь Кук. Вони засвідчують високий фаховий рівень редакторів, їхню обізнаність із проблематикою підпільних видань, а також, що особливо цікаво, дають змогу простежити за думкою редактора, тобто проникнути в його творчу лабораторію.

Зразки пропагандивної літератури, котрі виготовляли ГОСП та члени Проводу, надсилали насамперед до крайових друкарень, де виготовляли основну масу літератури. Пізніше готові примірники видань потрапляли до низових друкарень, де їх розмножували відповідно до потреб та можливостей осередку. Жодної іншої літератури, окрім надісланої «згори», низові осередки пропаганди видавати не мали права (виняток становили тільки листівки місцевого значення): «Видавання політичної літератури належить до компетенції Проводу ОУН і Крайових Проводів ОУН. Отже, забороняється всім іншим осередкам видавати будь-яку іншу літературу.

⁹ Додаток до «Коротких вказівок щодо пропагандивної роботи на найближчий час». — 1947. — Серп. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 238.

¹⁰ Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1949 рік // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 301.

¹¹ Інструкція 1/48. — 1948. — 20 лист. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 283.

Ця заборона не охоплює видавання листівок, що своїм змістом обіймають вузькотеренові проблеми, як наприклад, доручення польському імперіялістичному елементові опустити українські землі, заклик до добровольців різних національностей, що служать при німецькій армії і знаходяться на українській землі, не робити репресій супроти українського народу, виконуючи наказів імперіялістів і т.п.»¹². Інструкції наказували під час передруку літератури суворо дотримуватись оригіналу, не робити помилок, пропусків, не допускати власних інтерпретацій тексту. За кожну неточність винних чекало покарання: «Кожний відхил, неухвальный передрук, недогляди, пропуски — потягнуть за собою організаційні кари на винних друзів»¹³, — попереджали зверхники.

Спеціальні інструкції регламентували черговість друку матеріалів. Насамперед ТХЗ мали передруковувати листівки і заклики, відтак — видання УГВР та Головного осередку пропаганди та інформації при Проводі ОУН, періодику крайового рівня та брошури ідеологічного змісту. Деякі матеріали, з огляду на їхню актуальність, слід було видавати позачергово¹⁴. Брошуру Петра Федуну — «Полтави» «Хто такі бандерівці та за що вони борються» інструкції наказували передруковувати і поширювати при кожній нагоді, оскільки її вважали досконалим опрацюванням програми боротьби ОУН. На літній і зимовий періоди кожний видавничий осередок затверджував план роботи, складений із найактуальніших матеріалів¹⁵.

Контроль за виготовленням періодичних видань був дещо складнішою справою і вимагав від зверхників більше зусиль та часу. Спеціальними інструкціями працівники ГОСП і керівники крайових осередків пропаганди (КОП) визначали назви часописів, їхнє ідейно-політичне і тематичне спрямування, соціальне призначення, територію поширення тощо. Іноді вони навіть моделювали структуру видань. Наприклад, газети для молоді мали містити передовицю, присвячену різним національним святам і подіям, статті на

актуальну та виховну тематику, матеріали про ідеї та цілі ОУН, нариси про боротьбу УПА, а також вірші, повстанські пісні, гумор.

Періодику видавали здебільшого на рівні країв та областей (згодом — країв та округ), тож керівники пропаганди цих рівнів мали одночасно виконувати функції редакторів та кореспондентів підпільних газет і журналів, що видавались у підзвітних їм осередках. Обласних (крайових) референтів пропаганди одночасно вважали кореспондентами газет крайового рівня (проводів земель) і мали забезпечувати їх відповідною кількістю кореспонденцій. Для збору інформації використовували організаційну мережу, а також легальників (переважно серед інтелігенції)¹⁶. Члени окружних осередків пропаганди (ООП) були зобов'язані надсилати до редакцій крайових видань матеріали про бої УПА й кущових самооборонних відділів, про героїчні вчинки вояків і членів підпілля, про терор окупанта тощо¹⁷. Надіслані повідомлення мали бути змістовними, цікавими, насиченими цифрами і перевіреними фактами¹⁸, тому що «друкування неправдивого матеріалу компромітує газету, а також кореспондента»¹⁹, — наголошено в інструкції. Для перевірки фактів дописувачі повинні були звертатися до теренових провідників, керівників СБ, військової розвідки чи командирів поодиноких відділів, які також відповідали за вірогідність і актуальність інформації. Надсилати кореспонденції слід було своєчасно, оскільки «...застарілий матеріал не цікавить нікого та робить газету неактуальною»²⁰.

Готовий часопис надсилали на затвердження тереновому провідникові, а якщо видання мало загальноорганізаційне значення, — до ГОСП. Схвалення та дозвіл на друк отримували не завжди. Скажімо, 1946 р. провідник Львівського краю Зеновій Тершаківець — «Федір» визнав незадовільним журнал для молоді «Голос України», який виготовили обласний пропагандист «Мироном» та член ОП Галина Голояд — «Марта», — у провідника виникли

¹² ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 13.

¹³ Зауваження стосовно розповсюдження листівки «Добровольці» // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 169.

¹⁴ Інструкція 1/48. — 1948 // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 282–283.

¹⁵ Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1950 рік. — 1950 // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 307.

¹⁶ Інструкції для повітових ОП референтів у справі організації дописувачів-репортерів // ГДА СБ України. Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 99.

¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 144. — Арк. 11.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

застереження стосовно структури часопису та інтелектуального рівня деяких статей²¹.

Однією з форм контролю та корегування роботи референтур пропаганди і підпорядкованих їм ТХЗ було проведення пропагандистських конференцій різних рівнів, на яких обговорювали питання агітаційної роботи, діяльності видавничих осередків, поширення підпільної літератури та її змісту. Одна з таких конференцій відбулася 14—18 червня 1944 р. в експозитурі др. «Токара» — «Запоріжжя» — «Маркіян», у її роботі взяли участь крайові та обласні референти пропаганди ЗУЗ²². Із часом терор окупанта унеможливив проведення конференцій, тому зверхникам доводилось обмежуватися такими формами контролю, як накази та розпорядження, листування, бесіди під час особистих зустрічей. Про друк та поширення літератури йшлося і на нарадах членів Проводу. Зокрема, у травні 1948 р. в Миколаївських лісах на Львівщині відбулася нарада, в якій взяли участь Р. Шухевич, П. Федун, О. Дяків, З. Тершаківець, В. Галаса та В. Бей. Про стан видавничо-пропагандистського сектору, друк підпільної літератури та роботу редакційних груп доповідав Осип Дяків — «Горновий»²³.

Із утвердженням радянської влади та встановленням тотального контролю МВД й КГБ, організаційні зв'язки послабилися. Зразки пропагандивних матеріалів, відправлені на редагування та затвердження зверхникам, досить часто не доходили до місця призначення або йшли так довго, що втрачали актуальність. Особливо це позначалося на періодиці. Ставало очевидним, що в таких умовах суворий контроль за діяльністю ОП значно зменшує результативність їхньої роботи. Тож навесні 1945 р. було вирішено децентралізувати пропагандивно-видавничу референтуру²⁴. КОП, зміцнені фаховими кадрами — провідними публіцистами організації, отримали, фактично, всі повноваження ГОСП: вони могли видавати статті на будь-які теми (зокрема й ідеологічні та політичні),

самостійно відбирати матеріали до друку, редагувати їх, визначати типи та характер видань.

Окружним і надрайонним ОП також було надано більше повноважень щодо вибору тематики видань і редагування. 1945 р. при ООП створено видавничі відділи, на чолі яких поставлено редакторів. Двічі на місяць редактори видавали окружний інформаційний листок, що містив вступну статтю, воєнно-політичні новини та різні комунікати ОУН-УПА. Вступна стаття мала бути написана на «теми льокально-окружного та загального характеру» (але все ще заборонялося без санкції КОП опрацьовувати міжнародну тематику)²⁵, дозволялося друкувати патріотично-виховні твори, зокрема художню прозу, поезію, гуморески. Це стимулювало видання газет і журналів на цьому рівні. Створення видавничих відділів при надрайонних та районних ОП не було передбачено: на цих рівнях мали видавати тільки інформаційні газети.

Провідники організації усвідомлювали недосконалість такої системи керування видавничим процесом, адже імовірність друку примітивних чи небажаних матеріалів значно зросла, однак за обставин, що склалися, іншого виходу не було. Крім цього, децентралізація видавничо-пропагандивної роботи не означала повної втрати контролю. Хоча члени ГОСП і досвідчені провідники уже не мали змоги редагувати всіх видань до того, як ті з'являлися друком, однак вони корегували діяльність низових редакційно-видавничих відділів за допомогою детальних інструкцій, які містили вказівки стосовно пропагандивної та видавничої роботи на цілий рік²⁶, а також наказів і тематичних вказівок, які обумовлювали особливості роботи над відповідними тематичними групами видань, вказували на технічні й граматичні помилки, організаційні хиби тощо²⁷.

Особливо багато інструкцій видавалося, щоб скорегувати ідейно-політичний бік видавничої справи. У них розтлумачували

²⁵ Інструкція Ч.1/45 КОП. — 1945. — Берез. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 177.

²⁶ Напрямні політично-пропагандивної роботи. — 1945; Короткі вказівки щодо пропагандивної роботи на найближчий час. — 1947; Вказівки № 1 щодо пропагандивної роботи на 1949 рік; Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1950 рік. — 1950 тощо.

²⁷ Вказівки пропагандистам по питанні Т. зв. возз'єднання греко-католицької церкви з руською православною церквою. — 1945; Про деякі політично-пропагандивні помилки. — 1946; Правописна інструкція. — 1949; Інструкція в справі кореспондентів ГОСП-у. — 1951 тощо.

²¹ Архів Управління СБ України Львівської області. — Фонд. Кримінальні справи. — Спр. 9609. — П-36254. — Т. 1. — Арк. 85.

²² ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 159–160.

²³ Галаса В. Наше життя і боротьба (Спогади). — Львів, 2005. — С. 122.

²⁴ Кук В. Постій Проводу ОУН уселі Бишках (1943-1945рр.) // Воля і Батьківщина. — 1998. — № 4. — С. 37.

Підпільники за роботою над пропагандивними матеріалами в підземному бункері

ідейно-політичні аспекти програми, давали настанови щодо висвітлення подій та ідеологічних явищ, робили зауваження з приводу невідповідного використання деяких політичних термінів. Зокрема, в інструкції від 28 січня 1946 р. 'Петро Полтава' наказував публіцистам звернути увагу на реакційну сутність Організації Об'єднаних Націй, яка представляла інтереси імперських держав, не рекламувати Нюрнберзький процес як «тріумф міжнародної справедливості» (бо хто і кого судить?), бути обережними в оцінці антібільшовицьких рухів у країнах, окупованих СРСР, зокрема не називати польську АК силою політично аналогічною УПА («в нас є спільний ворог і більше, властиво, нічого»)²⁸. Одночасно керівник ГОСП застерігав від необачних і провокаційних висловлювань на адресу російського та інших народів, а також радив не перебільшувати власних досягнень, а саме: не писати про Фронт поневолених народів як про доконаний факт, оскільки на даному

етапі — «це щойно ідея, в напрямі реалізації якої зроблено лише перші кроки»²⁹; не називати УГВР загальнонаціональним керівним органом, бо це, наразі, лише надпартійне утворення тощо.

В Інструкції ГОСП «Про деякі політично-пропагандистські помилки» від 28.01.1946 р. П. Федун наголосив, що необхідно розмежовувати поняття «більшовизм» і «комунізм», оскільки більшовики — це не комуністи, вони зрадили ідеям комунізму, встановивши в державі жорстоку диктатуру. Тому в пропаганді слід таврувати більшовицький режим, залишаючись нейтральними до все ще популярних у Європі комуністичних рухів. Керівник ГОСП застерігав не ототожнювати поняття «сталінський імперіалізм» та «імперіалізм російського народу», оскільки російський народ не може відповідати за політику правлячої кліки («треба атакувати в пропаганді не цілий народ, а саму кліку»)³⁰. 'П. Полтава' вважав за доцільне вживати у пропаганді вислів «диктатура над пролетаріатом», замість «диктатура пролетаріату». Невідповідними, на його думку, були також вислови «червоні окупанти» (адже «боротьба під червоним прапором ведеться у всьому світі і це справедлива боротьба»³¹) та «дика Азія», «східні варвари», бо в основу критики більшовицького режиму мають лягти світоглядно-політичні критерії, а не географічні чи расові³². Зрештою, низький економічний або культурний рівень розвитку країн СРСР не може бути підставою для критики ще й тому, що нацизм визрів у середовищі одного з найкультурніших народів Європи.

До цієї ж групи документів слід зарахувати інструкції, які видавали у зв'язку зі зміною ідейно-політичних засад чи тактичних кроків організації. Зокрема, спеціальним розпорядженням наказували не передруковувати матеріалів, виданих до 1944 р. (окрім програмних постанов)³³. У зв'язку з виробленням нової міжнародно-політичної стратегії ОУН(б), що полягала у створенні спільного фронту поневолених більшовизмом народів, 1944 р. лідери організації видали вказівку підготувати нову редакцію листівок до

²⁹ Про деякі політично-пропагандивні помилки. Інструкція ГОСП. — Арк. 71.

³⁰ Там само. — Арк. 68.

³¹ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 143. — Арк. 14 — 15 зв.

³² Про деякі політично-пропагандивні помилки. Інструкція ГОСП. — Арк. 69.

³³ Вказівки №1 щодо пропагандивної роботи на 1949 рік // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 301.

²⁸ Про деякі політично-пропагандивні помилки. Інструкція ГОСП. — 28.01.1946 // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 70.

литовців, білорусів, грузинів, казахів, узбеків, чеченців, азербайджанців, яких тепер не закликали вступати до лав УПА, а спонукали до творення власних національно-визвольних організацій³⁴.

Як керівник ГОСП Петро Федун ставив також високі вимоги до грамотності підпільних видань, оскільки помилки знижували наукову вартість публікацій та компрометувала справу пропаганди загалом. Зокрема, він різко розкритикував видавців листівки «Слово до вчителів» та брошури «Переяславська легенда» за велику кількість технічних і граматичних помилок, пропусків та перекручень, що зробили ці видання безвартісними. Щоб запобігти появі безграмотних матеріалів, він наказав «визначити в кожному техзвені людину, яка б відповідала за безпомилковість та гарний стан кожного видання». За відсутності довідників з українського правопису, керівник ГОСП радив редакторам і публіцистам використовувати радянський підручник 1946 р. за редакцією Булаховського, викинувши з нього правила, розраховані на русифікацію української мови. На бездоганній грамотності текстів наполягав також Р. Шухевич. Спілкуючись із дописувачами, він радив їм частіше заглядати у словники, які уклали компетентні люди³⁵.

За радянських часів основним завданням підпільної преси було висвітлювати замовчувані режимом події і факти. Однак неможливість налагодити нормальну роботу кореспондентської мережі в умовах тотального стеження радянських спецслужб змушувала керівників організації щоразу зменшувати кількість часописів, перетворюючи денники, тижневики, місячники на кварталники та річні видання. 1950 р. великі за обсягом центральні видання було замінено неперіодичними випусками³⁶, які з'являлися раз на рік. Зменшення кількості крайових та окружних часописів ГОСП радив компенсувати друком газетки-листівки³⁷, яка б інформувала населення про поточні новини та містила відповідні коментарі.

Шлях часописів від друкарні до рук читача став значно довшим, а отже виникла нагальна потреба підкорегувати їхній зміст. Газети й журнали тепер повинні були виконувати не стільки інформативну, скільки виховну функцію: «В журналі мусить відбитися якнайповніше наша боротьба. Тому не грає засадничої ролі свіжість матеріалу, але його виховна сила [...] Хроніка, статті повинні бути синтезою подій та включати засадничі моменти, щоб не тратили актуальності [...] Змагати до якнайбільшої різноманітності матеріалу»³⁸. Інструкція пізнішого періоду нагадує про те, що, виготовляючи часописи, потрібно зважати на обмежені в сучасних умовах технічні можливості підпілля й публікувати статті «ударні, бойові, різноманітні, актуальні і короткі. Амбіцією всіх редакцій повинно тепер бути сказати в газеті якнайбільше, якнайкраще і в той же час — якнайкоротше»³⁹.

1951 р., ймовірно з ініціативи П. Федуна, було зроблено останню спробу розширити коло кореспондентів підпільних видань, яке скоротилося до мінімуму, адже на місце загиблих авторів не приходили нові. Керівник ГОСП планував вирішити проблему, запровадивши інституцію кореспондентів ГОСП. Їх вибирали здебільшого серед працівників вищих і середніх ланок підпілля включно з надрайонами, а також серед легальників⁴⁰. Дописувачі мали подавати до редколегії ГОСП по три кореспонденції на рік, у яких висвітлювати побут, щоденні турботи, героїзм та зростання підпільників, перебіг різних акцій. Писати слід було загально, щоб не дати ворогові в руки ніяких конкретних фактів. Одночасно, щоб зміцнити співпрацю низових видавничих осередків із членами ГОСП, працівникам КОП та ООП було запропоновано в нотатках висловлювати свої міркування з приводу змісту пропаганди, подавати зауваження до видань ГОСП, вказувати на проблеми, які потребують ретельного опрацювання тощо⁴¹. Однак, з огляду на ослаблення мережі ОУН та

³⁴ Розпорядження про редагування листівок, звернених до інших народів. — 1944. — 12 лип. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 176.

³⁵ Дужий П. Деякі риси до характеру Романа Шухевича // Українська ідея і чин. — Львів, 1998. — № 1. — С. 51.

³⁶ Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1950 рік. — 1950 // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 303.

³⁷ Там само. — Арк. 305.

³⁸ Напрямні політично-пропагандивної роботи. — 1945. — Лист. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 49.

³⁹ Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1948 рік // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 266.

⁴⁰ Інструкція в справі кореспондентів ГОСП-у. — 1951 // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 327.

⁴¹ Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1950 рік. — 1950 // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 308.

відмову цивільного населення співпрацювати з підпіллям, ці кроки залишилися нереалізованими. Вцілілі публіцисти змушені були кожну нову статтю підписувати іншим псевдо, щоби створити враження, начебто підпілля має широку кореспондентську мережу⁴².

Від 1945 р. через брак та спрацьованість друкарської техніки ГОСП дедалі частіше радив видавничим осередкам надавати перевагу друкові листівок, вважаючи їх оптимальною формою пропаганди в умовах підпілля. Поширювати листівки слід було швидко, масово і систематично, вибираючи відповідне середовище для кожної тематичної групи листівок. Не менш ефективною зброєю пропагандистів вважали гасло, або ж лозунг, адже «ясно, ядерно й ударно сформульований, він нераз глибоше западає в душу мас, чим довга стаття, промова, листівка»⁴³. Перевагою гасел над іншими друкованими засобами пропаганди була простота виготовлення, адже за відсутності друкарської техніки їх можна було писати від руки на будь-якому папері чи навіть крейдою на стінах.

Низка вказівок стосувалася оформлення друкованих видань, яке мало бути «простим, поважним», без зайвих прикрас⁴⁴. Обов'язковими вважали написи: «Прочитай і підкинь другому» та «Надруковано в друкарні ОУН» із зазначенням року і місяця. Титульні сторінки видань Проводу та УГВР, обкладинки брошур ідеологічного й політичного змісту не дозволяли прикрашати малюнками, щонайбільше їх могли обрамляти орнаменти. Інструкції радили керівникам техзвен використовувати у роботі радянський підручник графіки⁴⁵. Оздоблення періодичних видань крайового та окружного рівнів, а також брошур морально-етичного чи виховного змісту було доволільним: малюнки-дереворити або виконані від руки, літерографічні написи й орнаменти, фігурний гутенбергівський шрифт тощо.

Малюнки та карикатури також проходили відповідний контроль і відбір: перед оприлюдненням їх мали затвердити провідники⁴⁶. Навіть відомий графік Ніл Хасевич був змушений подавати свої

роботи на затвердження зверхникам, але до оцінок він, справжній фахівець своєї справи, ставився дуже ревниво. Василь Галаса, якому довелося співпрацювати з художником на Волині впродовж 1948—1952 рр., згадує, що висловлюючи зауваження до дереворитів Н. Хасевича, провідники часто потрапляли у складну ситуацію.⁴⁷ До речі, В. Галаса був одним із небагатьох провідників ОУН, кому художник довіряв і до чиеї думки дослухався.

Спеціальними розпорядженнями зверхники нагадували видавцям, що друк має бути максимально чіткий, а саме видання — охайним. Про охайність не забували навіть тоді, коли листівки або брошури друкували на низькоякісному обгортковому папері або на чистій стороні бланків, плакатів тощо. Особливо ретельно мали бути виконані центральні видання, які наказувалося друкувати лише на якісному папері в осередках із кращою друкарською технікою⁴⁸. Оптимальним для підпільних видань вважали формат А-4 або кишеньковий — А-6.

Поширення виготовленої друкарської продукції також відбувалося за чітко встановленою схемою та під суворим контролем зверхників. «Підпільна література виходить серед дуже великих труднощів. Вона коштує багато жертвенної праці й зусиль авторів, друкарів, техніків, і тому господарка літературою мусить бути дуже вміла і доцільна, щоб не марнувати в її видання вкладеної дорогої праці. Навпаки, раціональне поширення революційної літератури повинно бути найкращою нагородою за цю працю»⁴⁹, — йшлося в інструкції. Поняття «раціональне поширення» включало в себе насамперед плановість і системний підхід до кольпортажу, адже друковане слово, щоб «зробити відповідний вплив на того, кому воно призначене, мусить бути поширене там, де треба, тоді, коли треба і так, як треба»⁵⁰. Розпоряджатися друкованою продукцією мали теренові провідники та пропагандисти, саме вони визначали, куди, скільки та якої саме

⁴² Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1950 рік. — Арк. 308.

⁴³ Інструкція Ч.6/45 по поширенні лозунгів. — 1945. — 26 черв. // ЦДАВО України. — Ф. 3836. — Оп. 1. — Спр. 67. — Арк. 68.

⁴⁴ Там само. — Арк. 308

⁴⁵ Там само. — Арк. 308.

⁴⁶ Вказівки №1 щодо пропагандивної роботи на 1949 рік // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 299.

⁴⁷ Галаса В. Наше життя і боротьба (Спогади). — С. 155–157.

⁴⁸ Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1950 рік. — 1950 // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 307.

⁴⁹ Політично-пропагандивна робота між населенням (Вказівки для всіх теренових провідників, референтів пропаганди і політвиховників) // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 78–79.

⁵⁰ Бойовик. — 1941. — № 1; 1942. — № 2 // НДБ Центрального державного історичного архіву в м. Києві. — С. 5.

Підпільні видання ОУН, конфісковані НКВД
(Хмельниччина, початок 1950-х рр.)

літератури слід надіслати. Також вони були зобов'язані наглядати за транспортуванням літератури, забезпечувати зв'язкові лінії відповідними криївками для її зберігання, карати за невинуватого затримку вантажу. Постійної прив'язки до терену чи певних організаційних осередків не було — літературу скеровували туди, де її найбільше бракувало. Щоб запобігти втратам під час транспортування, керівники осередків пропаганди у звітах мали зазначати: коли, скільки і яку літературу одержано; хто і як перевіряв, чи дійшла вона до найнижчих організаційних осередків; скільки розкинено літератури в обласних центрах, по районах, селах⁵¹. Володіючи такою інформацією, керівники пропаганди могли оперативно реагувати на брак пропагандивних видань у тому чи тому районі. Поширенням літератури займалась не лише мережа ОУН, а й бійці УПА, з приводу цього вони були спеціально інструктовані⁵². Деякі акції бойових відділів мали на меті винятково поширення агітаційної літератури.

Підпільна література, конфіскована НКВД в будинку в с. Білогорця
5 березня 1950 р.

У пропагандистських інструкціях є численні поради кольпортерам стосовно методів поширення літератури, а також засад конспірації: літературу не можна було тримати в одному місці, а слід було розосереджувати по різних пунктах; вона не повинна була залежуватися, а мала постійно перебувати в русі; підпільники мали виявляти кмітливість і щоразу застосовувати нові методи кольпортажу (вкидати листівки у відчинені вікна і двері, розклеювати на стовпах і мурах, вкладати між сторінок радянських видань, запихати у кишені червоноармійців тощо)⁵³. В іншій інструкції наказувалося пересилати літературу на адреси різних радянських установ, висилати на фронт, користуючись польовою поштою, підкидати у військові ешелони⁵⁴. Одночасно інструкції застерігали від поширення друкованих видань у місцях, де це могло б викликати масову відповідальність населення.

⁵¹ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 97. — Арк. 15.

⁵² Там само. — Спр. 62. — Арк. 21 зв.

⁵³ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 927. — Арк. 15.

⁵⁴ ДАЛО. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 228. — Арк. 115.

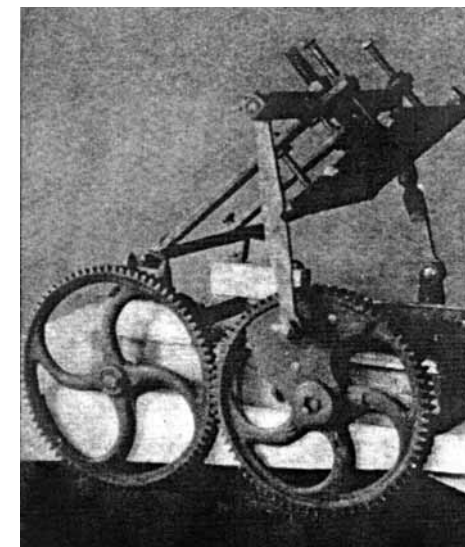
Поширюючи підпільну літературу, важливо було не дати їй потрапити до ворожих рук. Майже кожний примірник газети чи брошури містив на першій або останній сторінці т. зв. «Заповіді підпільної літератури», у яких нагадували про дотримання вимог конспірації під час користування (зберігати в надійному місці, не нищити, читати лише в довірочному колі, не хизуватися нею перед непевним елементом та дурнями, передавати з рук у руки тощо)⁵⁵.

З огляду на змінні обставини боротьби, зверхники щоразу акцентували увагу кольпортерів на нових моментах у поширенні літератури, особливо це стосувалося території кольпортажу та соціального призначення матеріалів. 1945 р. Роман Шухевич спеціальним розпорядженням скерував основну масу підпільної літератури на Східну Україну задля державно-національного освідчення східноукраїнського населення⁵⁶. Тоді ж життєво необхідним стало залучати до лав підпілля представників інтелігенції, — їх агітували, надсилаючи пропагандивні матеріали поштою⁵⁷.

1948 р. Михайло Дяченко — 'Марко Боеслав', як керівник пропаганди Карпатського краю, щоб підвищити ефективність кольпортажу, радив пропагандистам дослухатися до реакції населення на появу літератури в терені. В журналі «Революціонер-пропагандист» (1948, № 4) з'явилася його розгорнута стаття на цю тему — «Що нам дає відомість про реакцію населення на нашу літературу», у ній автор справедливо ствердив, що така реакція «відображає ударність і силу літератури, орієнтує нас про її спроможності впливати на оточення»⁵⁸. Знаючи відгук серед людей на поширення підпільних друків, пропагандист може виправити свої помилки, пов'язані з невідповідним добором літератури, її скеруванням у невласливе середовище тощо. Особливо пильно пропагандист має міркувати над негативними відгуками, якщо такі є.

Отже, незважаючи на підпільний характер діяльності ОУН, кожна ланка видавничого процесу перебувала під суворим контролем зверхників. Мета контролю було забезпечити появу достатньої

кількості пропагандистських матеріалів, простежити за швидкістю та якістю виконання робіт, рухом літератури від друкарні до читача, звести до мінімуму можливі втрати у техніці та людях. У підпіллі було налагоджено складну систему зв'язку між ГОСП та низовими пропагандистськими структурами, що давала змогу централізовано керувати видавничим процесом, забезпечуючи єдину ідейно-політичну спрямованість видань, регулюючи їхній зміст, кількість і територію поширення. Вимушена децентралізація видавничої роботи дещо послабила контроль за виготовленням пропагандистських матеріалів, однак це не позначилося на їхній якості, оскільки були віднайдені інші, не менш ефективні методи керування видавничим процесом. Пошук нових способів виготовлення агітаційних матеріалів, вдале використання людського ресурсу, бережне та ощадливе ставлення до друкарської техніки, фарб і паперу, посилена конспірація та винахідливість у поширенні літератури були тими підвалинами, на яких видавничий сектор українського підпілля вистояв аж до 1953 р.

Друкарський верстат «гутенбергівка»

* * *

Наведений далі документ належить до матеріалів, котрі відображають процес контролю за виданням літератури в системі видавничих структур ОУН. Такими інструкціями зверхники коригували ідейно-політичний, граматичний та інтелектуальний рівень видань. Зауваження, висловлені в документі, стосуються низки листівок і брошур, виданих у підпіллі 1946 р.

Документ віднайдений у Галузевому державному архіві Служби Безпеки України. Публікується вперше. У тексті збережено мовні та орфографічні особливості оригіналу.

⁵⁵ *Ідея і чин. — 1942. — № 1 // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 1995. — Т. 24: Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942-1946. — С. 76.*

⁵⁶ *Надрайонним провідникам до виконання. — 1945.*

⁵⁷ *ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5040. — Арк. 232.*

⁵⁸ *Що нам дає відомість про реакцію населення на нашу літературу // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 118.*

ЗАУВАЖЕННЯ ДО НАШИХ ВИДАНЬ

«Вказівки українській селянській, робітничій та інтелігентській молоді т.зв. УССР, яка живе легально». Червень 1946, ОУН.

а) Недобре побудоване речення: «Поширення... літератури виходить... важливе значення».

б) Невластиве закінчення слів: «повідомляйте підпільникам, повстанців!»

в) У розділі 19-му зібрані найрізніші, непов'язані з собою поняття. Розділ починається: «Не вживайте російської мови», а вслід за цим іде: «Плекайте мораль, будьте готові вмирати за правду!»

г) Вимоги до молоді вичерпуючі, систематично викладені, не перебільшені.

«Молоді друзі». Червень 1946, Українські Повстанці.

а) Недобре виглядають поставлені побіч себе речення: «Дрижить окупант за свою шкуру» і «дрижить за душу свого суспільства».

б) У листівці сказано: «Народ — селянин, робітник і чесний інтелігент». З цього виходить, що з усіх верст українського народу є найменш чесною інтелігенція. Це неслухне і образливе.

в) Написано: «Завтра потребуємо ми, українські повстанці сучасне українське покоління, заміни ти нас... на боротьбу... на державне будівництво. Дуже неясне речення.

г) Сказано: «Сьогодні ще Ваші... душі затендітні» — неправдиве і образливе для молоді. Незгідне з попередніми твердженнями автора про молодь.

д) У листівці: «Ви пішли в школу..., щоб дозріли Ваші тілесні ... сили». Тілесні сили можуть дозрівати і поза школою.

е) Неправильно ужита форма: «Вашому батькові... копійку видають. Вашому батькові можуть лише давати, а відбирають від батька»

є) Чому автор каже, що енкаведист подає українській молоді «стакан нудної горілки»?

ж) Автор говорив: «Сьогодні ще Ваші руки ослабі, щоб носити... зброю», а децю далі ставить до тих «ослабих рук» вимогу: «Не вагайся носити при собі зброю» Де логіка?

з) Молоді даються нереальні, провокуючі завдання: «носити при собі зброю», «плюнути енкаведистові у вічі», «п'ястуком провчити

большевицького заїду», «скерувати зброю у серце окупанта», «голосити наші ідеї». Коли українська молодь послухає автора, то при браку конспіративних навиків в скорому часі уся опиниться в руках НКВД. Ці вимоги до молоді різко відрізняються від вимог, поставлених їй у «Вказівках». Виглядає назовні, що вони походять з різних середовищ, а не з одної Організації. Правильно буде писати: «Не зрадь України, не зрадь наших ідей», а не «служити Україні», «нашим ідеям».

і) В цілому листівка відзначається тяжкою, неприступною для адресата формою, не виразними, загальниковими, нереальними вимогами до молоді.

3. «Українці, брати із східних областей», серпень 1946, Українці західних областей.

а) «Доки ж над собою терпієте мете наругу мізерної кліки». Мабуть мало би бути «мерзеної кліки».

б) Де логіка? Автор пише: «Ви непосильно працюєте... Ви пухнете з голоду... дозволяєте знущатися над Вами... спокійно дивитися, як... голодною смертю вмирають Ваші брати... Терпите наругу кліки...» і вслід за цим: «Сталін хоче Вашу боротьбу звести» і т.д. Про яку боротьбу тут мова? Попередньо говорилося про цілком пасивну поставу східняків, якої «боротьбою» назвати не можна.

в) Автор каже: «Сталінські людодіди... в боях з українськими повстанцями ведуть себе, як зайці. І зовсім не страшна боротьба з цими бандитами». — Неумісна чванкуватість. «Ні, боротьба з большевиками нелегка і страшна, але ми видержуємо її і перемагаємо не дивлячись на її нелегкість і страшність».

4. «Українські робітники, селяни і інтелігенціє», червень 1946, ОУН.

а) Неясно висловлена думка: «Інтелігенціє!.. Сталінські вельможі...* твою роллю і стараються Тебе купити». З будови речення можна зрозуміти, що мається на увазі продажна «ролю» інтелігенції. Не було би...*, коли би у реченні слово «ролю» замінити словом — значення.

б) Листівка написана дуже добре. Багата в доказовий матеріал. Цифри і факти зіставлені влучно і переконуючо. Завдання робітникам, селянам, інтелігенції поставлені ясно, конкретно, неперебільшено.

5. «Брати переселенці, сини Холмщини, Грубешівщини, Засяння і Лемківщини», лютий 1946р., ОУН.

а) Листівка добра. Переконаюча логікою фактів.

6. «До української молоді Східної України», червень 1946, Українські Повстанці Західної України.

а) Написано: «А Ти Українська молоде? Чи не сором Тобі перед їхнім.*?» Тут невластиве узагальнення. Мається на увазі лише незначну групу української молоді, а надається їй ім'я цілості.

б) Очевидно зіпсований текст, який затемнює зміст речення: «Службовий сухітливий пасок». Очевидно має бути «пайок».

в) В загальному листівка добра. Трохи задовга.

7. «Українці Західних областей», серпень 1946, ОУН.

а) Без застережень.

8. «Слово до учителів, братів зо східних областей України», 30 серпня 1946, УПА.

а) Добре, переконливо, з чуттям написано. Влучно, документально спростовано большевицьку пропаганду, викриває протинародну імперіялістичну большевицьку політику.

9. «Українсько-польські взаємини», Зенон Савченко, 1946.

а) Непотрібно на стор. 2 і 3-й ужито виразу: «доля»; від цього вислову тхне містикією і фаталізмом, а зі стор. 6-ї видно, що автор під «долею» мав на увазі «зовнішні обставини».

б) На стор.4, 12 і 31 ужито невластивого відмінка «її» замість «їй». Давальний відмінок буде «їй», а не «її» — це лише родовий.

в) На стор. 9 і 32 написано: «Між Польщею а Москвою», «між польською а українською державою». В літературній мові вживається «і». Вживання у цьому місці «а» є полонізмом.

г) Добрий добір історичних фактів для аргументації. Влучність висловів і окреслень. Жива, барвіста, образова і ядерна мова.

д) На стор.23 і 36 говориться про «люблінську агентуру». Для вислову 1946 р. це анахронізм.

Андрух
1946р.

ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 344—345.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У ПОВСТАНЬКОМУ ЗАПІЛЛІ (1944—1945)

Розвиток західноукраїнського суспільства в цілому і повстанського запілля зокрема в 1944—1945 рр. значною мірою детермінований змінами в моральному стані та в ціннісних орієнтаціях населення, які відбулися під впливом подій Другої світової війни, так і внаслідок післявоєнного соціально-економічного та політичного облаштування краю.

«Звільнення» впродовж першої половини 1944 р. території Західної України від німецьких окупантів супроводжувалося відновленням головних інститутів радянської влади, покликаних встановити жорсткий контроль на всіх ділянках життя. Наслідком цього стало крайнє загострення суспільно-політичних суперечностей, в епіцентрі яких перебували два основні політичні суб'єкти: з одного боку — радянська влада з її репресивно-каральною системою, а з іншого — УПА та оунівське підпілля. Проте не варто недооцінювати значення інших чинників формування суспільно-політичного клімату, як-от частку польського населення в Західній Україні, діяльність німецьких окупаційних органів влади, Українського центрального комітету (УЦК) та ін.

На зміну настроїв населення безпосередньо впливало переміщення фронту на західноукраїнські землі навесні—влітку 1944 р. Обставини підштовхували людей різного соціального статусу визначитися з політичними вподобаннями (часто на користь ОУН/б/). У цьому контексті цікавим, на нашу думку, є політичний звіт за березень—квітень 1944 р. з Дрогобиччини. У ньому з осудом вказано на корисливі мотиви, що спонукали галицьку інтелігенцію, котра донедавна сумнівалася в доцільності розгортання збройного руху опору і лояльно ставилася до чинної влади, шукати контактів з оунівським підпіллям: «Вони навернулись тільки бачучи, що провалюється одне корито, завчасу шукають іншого, як не корита, то бодай щось в роді того (схоронення для рідні, допомога в транспорті, ну і багато інших філантропічних вчинків, начебто ОУН була